

Г. В. ОХРИМЕНКО, О. М. СЕРЕДЮК

Неолітичне поселення Коник на Поліссі

Північна частина Волинського Полісся періоду неоліту вивчена дуже слабо. Роботи, проведені В. Ф. Ісаєнком, Д. Я. Телегіним, В. К. Пясецьким, Л. Л. Залізником¹ та авторами, — лише початок систематичних досліджень.

Дана публікація присвячена неолітичній пам'ятці хут. Коник, на якому проводились рятівні розкопки і має на меті збільшити джерелознавчу базу про неоліт Північно-Західної Волині.

Пам'ятка, виявлена О. М. Середюком 1980 р., розташована на території хут. Коник, за 4 км південніше від райцентру Зарічне Ровенської обл. на лівому березі р. Стир (права притока Прип'яті). Поселення розміщене на високій (до 5 м над заплавою) дюні, яка ближче до течії річки була найбільш високою. Дюна в давнину ніби стояла на шляху течії ріки, обминаючи її вода робила крутий поворот. За останні роки повеннями край дюни протягом 20—30 м було змито. Разом з розмитою частиною дюнного горба була знищена, очевидно, велика частина неолітичного поселення, а також рештки мезолітичних стоянок, від яких лишилися окремі речі (рис. 1). Вціліла частина поселення знаходиться у двох місцях: на краю теперішнього і колишнього берега, а відділена одна від одної на 35—40 м. На обох місцях є частина оголеної площі із незначною кількістю знахідок. Невеликий рятівний розкоп закладено 1985 р. паралельно течії Стиру, приблизно по лінії північ—південь. Розкрито понад 80 м² площі. Окремі знахідки кераміки бронзового віку залягали у верхній частині підґрунтя, що мав товщину 15—30 см і перекривався гумусованим шаром у 10—15 см. Знахідки розміщувались більш-менш рівномірно в усіх квадратах середньої і нижньої частин підґрунтя розкопу.

Важливим археологічним матеріалом для вивчення поселення є неолітична кераміка. Всього зібрано 142 фрагменти, з яких орнаментованих — 25. Десять з них — частини вінець: майже всі від різних посудин. За приблизним визначенням, ці фрагменти належать 15 посудинам. Судячи за вінцями, ці вироби були слабoproфільовані та конусоподібні. Необхідно відзначити, що технологія виготовлення гончарних виробів була різною — тісто окремих уламків вміщувало чимало домішок жорстви — що може вказувати на їх різне призначення або виготовлення в різні періоди. Швидше всього, вірним є останнє припущення. Від профільованої посудини із звуженою верхньою частиною трапився фрагмент вінець з наскрізними від проривів проколами, які йшли горизонтальними рядами паралельно зрізу вінець. Крім проколів горщик прикрашали відбитки гребінця (рис. 2, 1). Виріб був, ймовірно, середніх розмірів і мав гостре або шипоподібне дно. Стінки його були тонкі — 6—8 мм. Тісто вміщувало домішку трави, небагато грубого піску, вирівняну зовнішню і внутрішню поверхні. Ця особливість характерна для всієї неолітичної кераміки поселення Коник (лише окремі уламки на внутрішній поверхні мають сліди горизонтального загладжування віхтем). Домінуючою ознакою є також домішка трави та невелика кількість піску. Вся кераміка коричневого кольору, лише внутрішня її частина, що видно на свіжому зламі, темна.

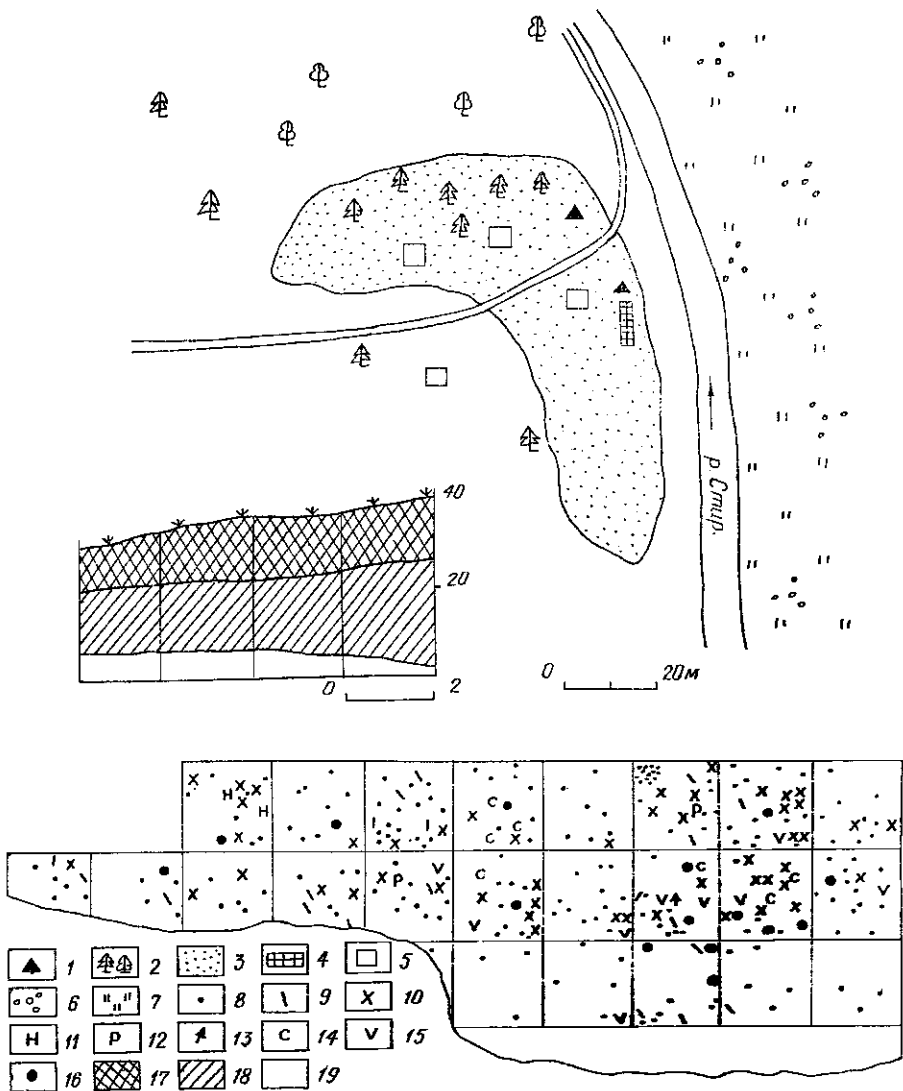

Рис. 1. Плани розміщення неолітичного поселення Коник та розкопок на ньому: 1 — поселення, 2 — ліс, 3 — дюна, 4 — розкоп, 5 — двір, 6 — чагарник, 7 — луг, 8 — відщеп, 9 — пластина, 10 — кераміка, 11 — нуклеус, 12 — різець, 13 — наконечник, 14 — скребок, 15 — пластина з ретушю, 16 — відщеп з ретушю, 17 — ґрунт, 18 — підґрунтя, 19 — материк

Вінця горщиків конусоподібної форми були рівно зрізані, ледве закруглені (рис. 2, 2, 3). Під зрізом вінець не наскрізні проколи були, мабуть, їх єдиним орнаментом. Діаметр вінець міг становити, наприклад, 26 см. Багато орнаментованим був фрагмент невеликої посудини (рис. 2, 4), під рівним зрізом вінець і нижче вм'ятин якого ішли паралельні ряди косих насічок (під кутом близько 30°). З середини проколи робились нахилою паличкою наскрізь, а ззовні — не глибоко. Своєрідним і рідкісним є орнамент з рядів круглих неглибоких ямок, що наносився на верхній і нижній частинах посудини (рис. 2, 5). На міцному фрагменті від конусоподібної посудини, що мала в тісті помітну домішку жорстви, цей орнамент поєднувався з рядом горизонтальних проколів під краєм вінець. Крім жорстви тут в тісті була ще домішка шамоту і трави. Ще один уламок вінець посудини із стягнутими до середини потоншими краями мав неглибокі проколи ззовні, що давали на внутрішньому боці не дуже помітні перлини (рис. 2, 6). Інший — уламок легко профільованого горщика більш товстостінного,

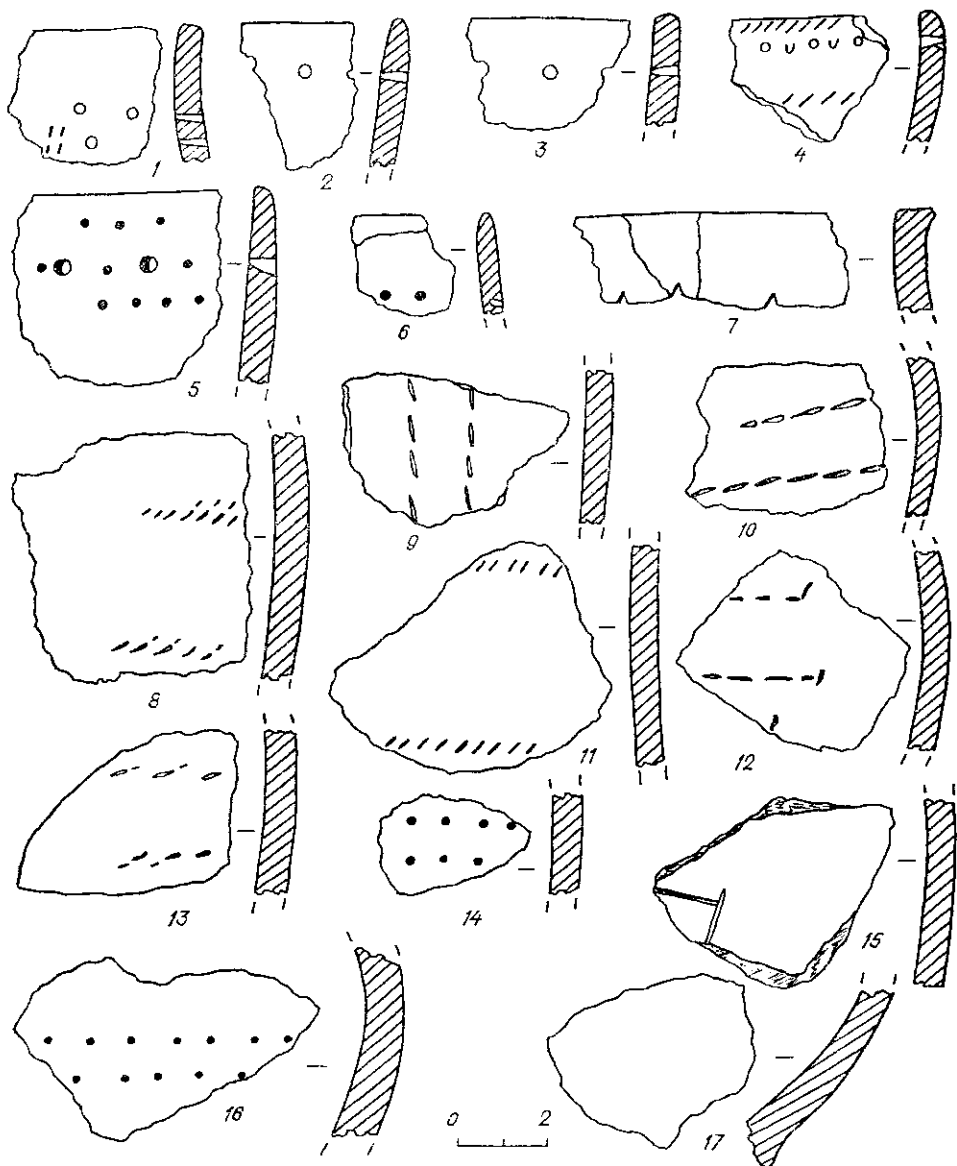

Рис. 2. Хут. Коник. Неолітична кераміка (1—17)

з потовщеним, рівно зрізаним краєм, на якому були наскрізні проколи трикутною паличкою (рис. 2, 7). Крім значної домішки трави, виріб мав у тісті жорству та пісок. Серед кераміки переважає орнаментация вертикальними та горизонтальними рядами насічок (косо поставлених або зовсім нахилених) (рис. 2, 8—13). Ряди цих насічок були переривисті і часто на краю лінії мали вертикальну риску, яка ніби замикала ланцюг (рис. 2, 12). На окремих фрагментах був орнамент з ліній, який міг наноситись у вигляді сітки (рис. 2, 15). Інший фрагмент гостродонного виробу, прикрашений переважно горизонтальними рядами паралельних ямок, був більш товстостінним (до 1 см товщини), що не характерно для кераміки цього поселення (рис. 2, 16). У розкопі знайдено частину шпастого дна горщика з слідами розцосів на внутрішньому боці (рис. 2, 17).

Відносячи переважну більшість кераміки до більш раннього періоду і беручи за критерій наявність у її тісті значної рослинної домішки,

Крем'яні вироби з поселення Коник

Назва виробу	Кількість
Нуклеуси одноплощинні	4
Нуклеуси двоплощинні	2
Нуклеоподібні уламки	3
Пластини та їх уламки	112
Відщепи	357
Вироби з повторною обробкою:	
свідерські наконечники	2
яніславицькі наконечники	2
мікрорізи	1
трапедії	1
пластини з ретушшю	69
відщепи з ретушшю	64
скребки на відщеплах бічних, серединнобічних	11
сокири	2
проколки	1
Всього	651

піску та шамоту, попередньо датуємо поселення кінцем середнього періоду поліського неоліту Волині — другою половиною III тис. до н. е. Незначна кількість кераміки з домішкою жорстви належить, ймовірно, до початку II тис. до н. е. Взагалі керамічний комплекс поселення Коник — типовий для неолітичних поселень басейну Стиру. Орнамент з нахилених насічок має аналогії в комплексі кераміки поселення Оболонь (середня течія Стиру). Рідкісним є також ямковий орнамент в рядях, хоча й використовувався частіше. Він вживався на кераміці з Балахович (Стир), Віткович (Случ) та ін.

На поселенні виявлено також значний крем'яний матеріал (табл.), для виготовлення якого використовувався місцевий жовняний кремій, можливо не найкращого гатунку, сірого, темно-сірого та темного кольорів.

На площі поселення знайдено два свідерські наконечники до стріл: один без виділення черешка (рис. 3, 1), другий з ним (рис. 3, 2). З боку черевця вони мали підправку плоскою ретушшю. До комплексу неолітичних знарядь вони відношення, очевидно, не мають. У видуві поряд з неолітичною керамікою знайдено три мікроліти, які, напевно, й характеризують культурну належність крем'яних знарядь поселення. Це уламок наконечника стріли на пластині з підретушованою основою та скошеним ретушшю краєм (рис. 3, 3), мікрорізовий скол від подібного знаряддя (рис. 3, 4) та середньовисока правильна трапеція (рис. 3, 5). Досить рідкісним є знаряддя на короткій пластині з регулярною обробкою у верхній частині (рис. 3, 6). Можливо, воно служило наконечником дротика. Про широке використання пластин жителями поселення свідчить серія середніх і великих пластин, як правило, з регулярною обробкою або ретушшю утилізації (рис. 3, 7—15). Одна з них має скошений обробкою край з боку черевця (рис. 3, 13). Цікавою є серія масивних пластин з повторною обробкою (рис. 3, 16—20). Одна з них має суцільну ретуш по спинці та черевцю (рис. 3, 16), інша — скошений ретушшю край (рис. 3, 17). Рідкісним знаряддям є виріб на масивній пластині, оброблений з трьох боків крутою ретушшю, що нагадує вкладиш (рис. 3, 19). Певна специфіка простежується і на відщеплах з ретушшю (рис. 3, 21—25), які становлять 54,2% від кількості знарядь, а пластини з ретушшю — 58,5%. Всі різці (16,9%) виготовлені на відщеплах (бокові, серединно-бокові) (рис. 3, 26—28). Скребки теж майже всі виготовлені на відщеплах у характерному для яніславицької культури безформному стилі (рис. 3, 29—36; 4, 1—4). Нерозвинуті форми рубальних знарядь вказують, очевидно, на незначне їх використання. Всі сокирки на спеціально підібраних природних

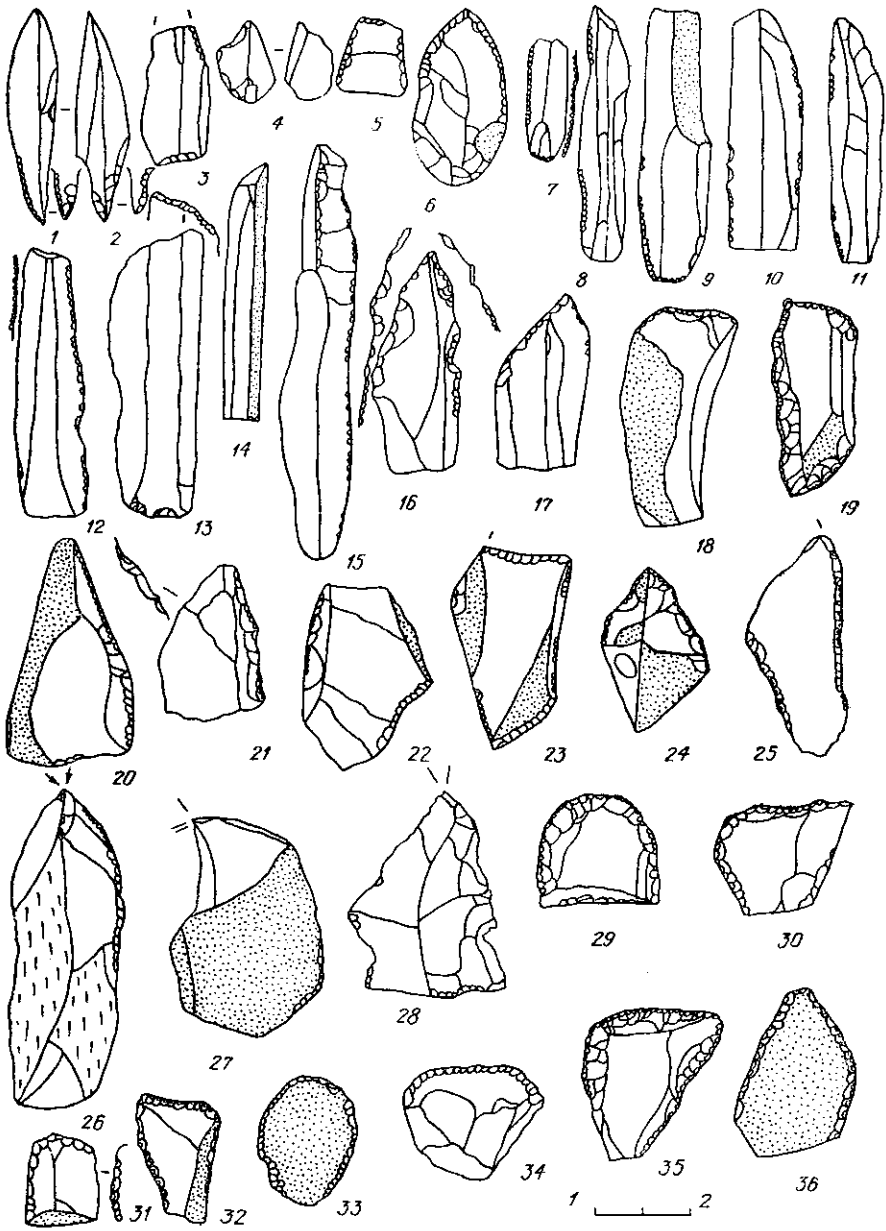

Рис. 3. Хут. Коник. Крем'яні вироби (1—36)

відщепак і оброблені грубою боковою оббивкою (рис. 4, 5—7). Робоча частина формувалася спеціальним сколом. В колекції є також проколка (рис. 4, 8), нуклеоподібний уламок сформований був, можливо, на поламаному рубальному знарядді (рис. 4, 9), та рівноплощинний нуклеус (рис. 4, 10). Цей комплекс крем'яного інвентаря відносимо до традиції яніславицької культури.

Для більш повного висвітлення особливостей матеріалів з території, що вивчаємо, розглянемо кераміку з пам'яток Нобель, Мульчиці (лівий берег Стиру), Радове (лівий берег Веселухи), Рудні (лівий берег Горині) *. Під час розкопок 1974 р. на пам'ятці Нобель трапився розвал неолітичного горщика з багатою орнаментациєю: рядами наскрізних проколів, паралельними рядами ум'ятин нахиленою палич-

* Матеріали Д. Я. Телегіна, В. К. Пясецького та Л. Л. Залізняка.

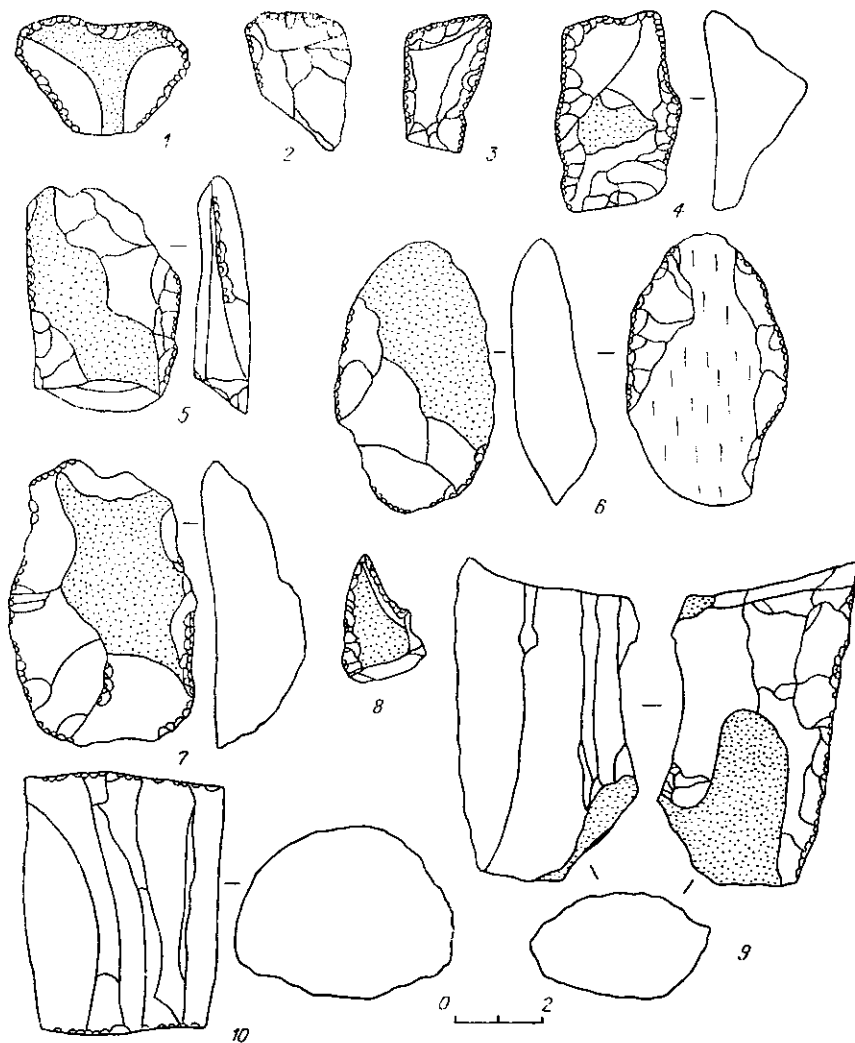

Рис. 4. Хут. Коник. Крем'яні вироби (1—10)

кою, що йшли горизонтально або нахилено, а в нижній частині — вертикально і в формі кута, а також косими паралельними лініями, які утворювали сітку (рис. 5, 1—5). Посудина мала профільовану S-подібну форму. Високі вінця розширювалися зверху і мали діаметр 15 см, дно гостре. Посудина порівняно тонкостінна, коричнева, з середини чітко помітні розчоси віхтем, в тісті рослинна домішка, трохи піску, зрідка — зерна жорстви. З огляду на багату орнаментацию та наявність багатьох отворів можна припустити його ритуальне призначення.

Біля с. Кухче (на схід) Зарічнського р-ну зібрано небагато неолітичної кераміки, у тому числі фрагмент вінець посудини з ледве розхиленим назовні краєм, великою рослинною домішкою, незначною кількістю піску, шмоту та жорстви. Колір коричневий, зовнішня поверхня рівно прогладжувалась (рис. 5, 6). 1982 р. автори проводили розвідку в районі м. Кузнецовська. На північній околиці с. Мульчиці Володимирецького р-ну, Ровенської обл. в уроч. Гора Голуха трапився розвал великого неолітичного горщика. В наступні роки тут проводилися збори Волинської експедиції (начальник — Л. Л. Залізняк). Специфікою кераміки з цього пункту є чимала домішка в тісті трави, шмоту та піску. Орнаментованих фрагментів мало. Деякі уламки мають

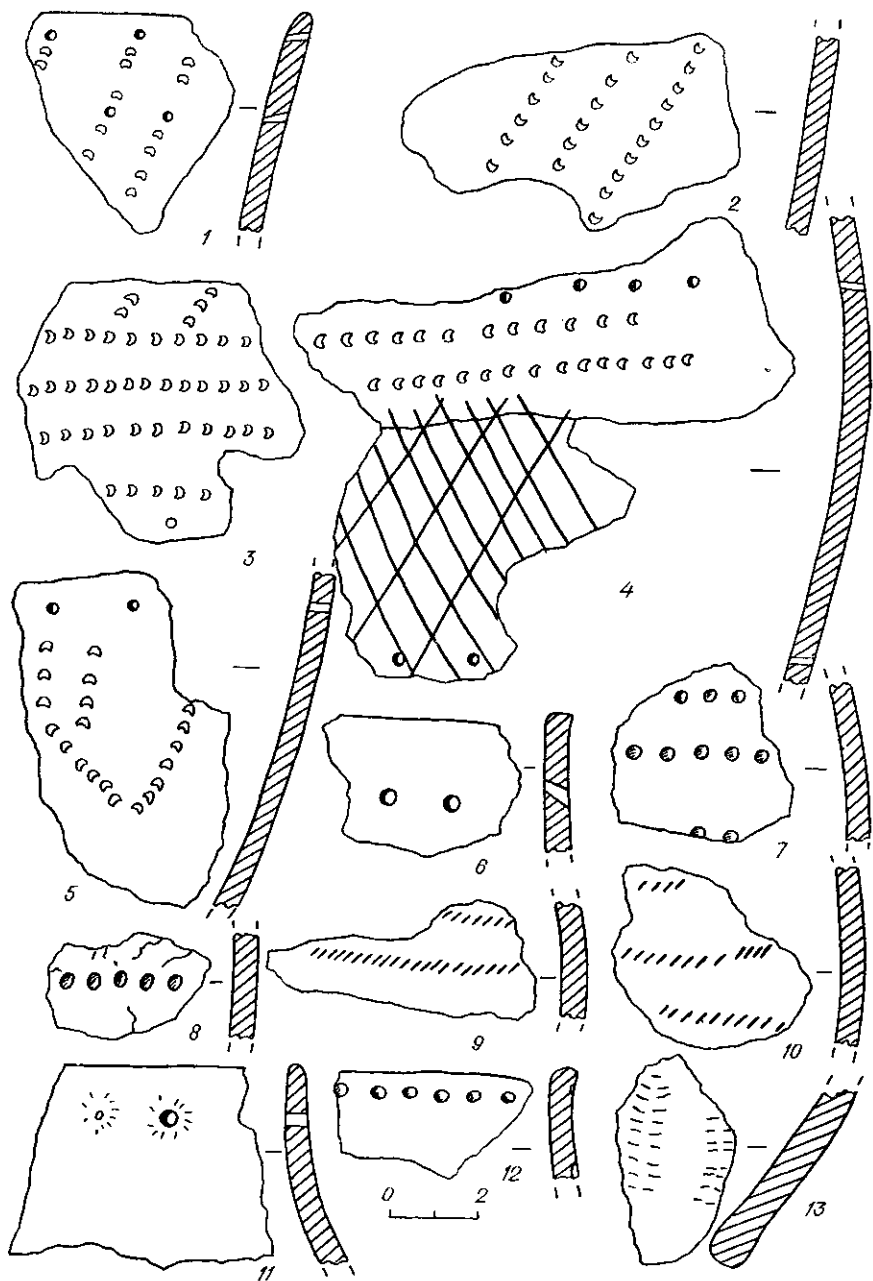

Рис. 5. Неолітична кераміка з поселень Нобель (1–5), Радова (6), Мульчиці (7–10), Рудня (11–13)

слабо помітні ум'ятини нахилою паличкою (рис. 5, 7, 8), інші — горизонтальні, паралельні ряди нахилених насічок (рис. 5, 9, 10).

На схід від с. Рудня Дубровицького р-ну Ровенської обл. В. К. Пясецьким 1980 р. відкрито різночасову пам'ятку (на лівому березі Горині). Пізніше побували тут автори, Л. Л. Залізняк. Серед кількох десятків фрагментів неолітичного посуду є три орнаментовані (рис. 5, 11–13). Перший з них — уламок вінець великої посудини конічної форми із звуженим краєм, під яким був ряд проколів з середини. В тісті багато великих шматків шамоту і небагато трави (рис. 5, 11). На інших вінцях від тонкостінної, добре прогладженої з обох боків посудини, орнамент складався з ряду круглих ум'ятин під зрізом ві-

нець та глибоких ямок під ним (рис. 5, 12). Уламок гострого дна від тонкостінної посудини був орнаментований вертикальними рядами гребінцевого штамп (рис. 5, 13).

Волинське Полісся займає в археологічному відношенні своєрідну територію. З одного боку, цей ареал був багатий різноманітними природними ресурсами. З другого — на нього в неоліті впливало сусідство оточуючих культур: на півдні буго-дністровської (важливість якої для неоліту Полісся підкреслювали В. М. Даниленко² та В. Ф. Ісаєнко³) та лінійно-стрічкової; на сході — дніпро-донецької (до якої вона і належала, утворюючи волинську групу пам'яток). На півночі ця група межувала з спорідненою німанською культурою, на заході, можливо, теж. Правобережжя Прип'яті В. Ф. Ісаєнко вважає ареалом дніпро-донецької культури⁴, лівобережжя ж — німанської, яка, як він стверджує, з'являється, коли дніпро-донецька культура входила вже в середній період розвитку. Якщо в ранньому періоді неоліт Полісся в басейні Прип'яті був більш-менш однорідним (В. Ф. Ісаєнко), то в подальшому відмінності поглиблюються. З цими думками не можна не погоджуватись, хоча й не беззастережно, бо вже в ранній період волинсько-поліський неоліт відрізнявся відсутністю домішки товченої черепашки (як це було в Сенчицях та Камені II), тонкостінністю — товщина її в усіх періодах 4—8 мм, в той час як на лівобережжі Прип'яті вона 1 см і більше. У цьому волинська кераміка має аналогію з окремими керамічними матеріалами пам'ятки Грині на р. Тетерів (розкопки Д. Я. Телегіна)⁵. Крім того, орнамент наколами, який був характерний для ранньонеолітичного населення Камінь II і поширився, як вважає В. Ф. Ісаєнко, пізніше на схід, на Подніпров'я. На території ж північної Волині у ранньому й пізніших періодах трапляється рідко. Для того, щоб говорити про впливи розвинутих землеробсько-скотарських племен півдня, даних поки що мало. Впливи ж з півночі — німанської культури та Придніпров'я — з заходу, були, очевидно, значні. При цьому не виключені й зворотні процеси. Характерні для раннього періоду німанської культури, наприклад, неолітичні керамічні матеріали з Великого Мідська, як вважає В. Ф. Ісаєнко. Проте якщо простежити основні орнаментативні типи кераміки, наведені в монографіях М. М. Чернявського⁶ та В. Ф. Ісаєнко⁷, і порівняти їх з системою прикрашання досліджуваного регіону, то доведеться відзначити вузький діапазон останніх і певні особливості. Відмінності спостерігаються і в формах посуду. На нашу думку, хоча неоліт Прип'ятського Правобережжя зазнає значних впливів і, очевидно, міграцій з боку сусідніх культур, все ж зберігав свою самобутність протягом всіх періодів розвитку: раннього, середнього та пізнього. Не виключаючи в цілому належності неоліту Волинського Полісся до дніпро-донецької культури, ще раз стверджуємо необхідність виділення окремої волинської групи пам'яток у межах цієї культури, тому що відмінності, наприклад в кераміці київської і волинської зон виразно помітні. При цьому північна Житомирщина могла бути своєрідною контактною зоною, що сприймала впливи з Подніпров'я і басейну Прип'яті. Пам'ятки волинської групи дніпро-донецької культури належать у переважній більшості до середнього періоду — поселення ранні та пізні поки що поодинокі.

Таким чином, крем'яний інвентар поселення Коник ми відносимо до яніславицької традиції (зв'язок з неолітом цієї культури переконливо був доведений Л. Л. Залізником та С. А. Балакінім⁸). Керамічний матеріал відносимо до волинської групи дніпро-донецької культури (кінця середнього етапу). За формою вона близька до виробів з поселення Гирло на р. Гнилоп'ять⁹.

Неолитическое поселение Коник на Полесье

Резюме

Данная публикация ставит целью ввод в научный оборот новых материалов эпохи неолита Волынского Полесья. По мнению авторов, поселение Коник следует датировать финалом среднего периода неолита Волини. Кремневый его комплекс носит черты яниславицкой культуры. Керамика имеет как своеобразные, так и общие черты, свойственные для памятников бассейна Стыри. Вся она коричневого цвета, тонкостенная, с примесью тонкой травы, шамота, песка и редко—дресвы. Сосуды конусовидные или профилированные, имеют острое дно. Орнамент состоит из наколов под венчиком, рядов насечек (наклоненных и горизонтальных), круглых ямок, гребенки, линий и др. Поселение Коник относится к волынскому типу памятников днепро-донецкой культуры.

- ¹ *Исаенко В. Ф.* Неолит Припятского Полесья. — Минск, 1976. — С. 9; *Охріменко Г. В., Телегін Д. Я.* Нові пам'ятки мезоліту та неоліту Волині // Археологія. — 1982. — № 39. — С. 64—77; *Пясецький В. К.* Звіт про роботи на Волині, 1984 // НА ІА АН УССР. — Ф. Э. 1984/121. — № 21422. — 21 с.; *Залізняк Л. Л.* Звіти про розвідки в Ровенському Поліссі в 1983—1984 рр. // НА ІА АН УССР. — Ф. Э. 1984/37. — № 20825. — 68 с. — № 21503. — 39 с.
- ² *Даниленко В. Н.* Неолит Украины. — Киев, 1969. — С. 34.
- ³ *Исаенко В. Ф.* Указ. соч. — С. 116.
- ⁴ Там же.
- ⁵ *Телегін Д. Я.* Дніпро-донецька культура. — К., 1968. — С. 93—96.
- ⁶ *Черняускі М. М.* Неоліт Беларускага Панямоння. — Мінск, 1979. — Рис. 47.
- ⁷ *Исаенко В. Ф.* Указ. соч. — С. 104, 106.
- ⁸ *Залізняк Л. Л., Балакін С. А.* Янїславицькі культурні традиції в неоліті Правобережного Полісся // Археологія. — 1985. — № 49. — С. 41—49.
- ⁹ *Непріна В. І.* Неолітичне поселення в гирлі р. Гнилоп'ять // Археологія. — 1970. — № 24. — С. 101—103.